

M. TVLLII CICERONIS

DE

O F F I C I I S

AD

M A R C U M F I L I U M

LIBER I.

QUAMQUAM te, Marce fili, annum jam au-
dientem Cratippum, idque Athenis, abunda-
re oportet præceptis institutisque philosophiæ,
propter summam & doctoris auctoritatem, &
urbis; quorum alter te scientia augere po-
test, altera exemplis: tamen, ut ipse ad me-
am utilitatem semper cum Græcis Latina con-
junxi, neque id in philosophia solum, sed etiam
in dicendi exercitatione feci; idem tibi cen-
seo faciendum, ut par sis in utriusque oratio-
nis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut
videmur) magnum attulimus adjumentum ho-
minibus nostris; ut non modo Græcarum lit-
terarum rudes, sed etiam docti, aliquantum

Opp. Phil. T. IV.

H

se arbitrentur adeptos & ad dicendum, & ad
2 judicandum. Quamobrem disces tu quidem a
principe hujus ætatis philosophorum, & dis-
ces, quamdiu voles; tamdiu autem velle de-
bebis, quoad te, quantum proficias, non pœ-
nitebit. Sed tamen nostra legens, non multum
a Peripateticis dissidentia, quoniam utrique,
& Socratici, & Platonici esse volumus; de
rebus ipsis utere tuo iudicio; nihil enim im-
pedio: orationem autem Latinam profecto
legendis nostris efficies pleniorum. Nec vero
arroganter hoc dictum existimari velim. Nam
philosophandi scientiam concedens multis;
quod est oratoris proprium, apte, distincte,
ornateque dicere, quoniam in eo studio æta-
tem consumsi, si id mihi assumo, videor id meo
3 jure quodam modo vindicare. Quamobrem
magnopere te hortor, mi Cicero, ut non so-
lum orationes meas, sed hos etiam de philo-
sophia libros, qui jam illos fere æquarunt, stu-
diose legas. Vis enim dicendi major est in
illis: sed hoc quoque colendum est æquabile
& temperatum orationis genus. Et id qui-
dem nemini video Græcorum adhuc contigisse,
ut idem utroque in genere laboraret, se-
quereturque & illud forense dicendi, & hoc
quietum disputandi genus: nisi forte Deme-

trius Phale
disputator
dulcis tar
fis agnos
que pr
utrumq
Platone
tractare
potuisse
a Plato
re vol
tuisse.
erate
lecta
iffem
mult
quod
ritati
in ph
copie
pater
illis
neque
sibus,
tecum
has, va
sita vita

trius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens; dulcis tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit judicium: utrumque certe secuti sumus. Equidem & 4 Platonem existimo, si genus forense dicendi tractare voluisset, gravissime & copiosissime potuisse dicere; & Demosthenem, si illa, quæ a Platone didicerat, tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornate splendideque facere potuisse. Eodemque modo de Aristotele & Isocrate judico; quorum uterque suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cum statu- 2 issem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo ordiri volui maxime, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & auctoritati meæ gravissimum. Nam cum multa sint in philosophia & gravia, & utilia, accurate copioseque a philosophis disputata; latissime patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis; neque forensibus, neque domesticis in rebus; neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque colenda sita vitæ est honestas omnis, & in negligenti-

5do turpitude. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim, qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus, officium omne pervertant. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non honestate metitur: hic, si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem, Fortis vero, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest.

6 Quæ quamquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, tamen sunt a nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere: neque ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ, tradi possunt, nisi aut ab iis, qui solam, aut ab iis, qui maxime honestatem propter se dicant expectendam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, Academicorum, Peripateticorum; quoniam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli, jam pridem explosa sententia est: qui tamen hæ-

berent jus
rum aliqu
cil inventi
hoc quid
tiffimum
ut solen
trioque
debitur,
Plac
de offic
officium
miror.
de ali
profi
dispu
stio:
bonor
cepti
form
exem
num
quæ
officio
quam
minus
vitæ e
bus est

berent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & hac in quaestione potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, e fontibus eorum, judicio arbitrioque nostro, quantum, quoque modo videbitur, hauriemus.

Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium; quod a Panætio prætermisum esse miror. Omnis enim, quæ a ratione suscipitur de aliqua re, institutio, debet a definitione proficisci; ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur. Omnis de officio duplex est quaestio: unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum; alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus vitæ conformari possit. Superioris generis hujusmodi exempla sunt: Omnia officia perfecta sint: 3 num quod officium aliud alio majus sit: & quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque

etiam alia divisio est officii; nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum officium, rectum, opinor, vocemus, quod Græci *κατ' ὀρθότητα*, hoc autem commune *κατ' ἤκρον* vocant. Atque ea sic definiunt, ut, rectum quod fit, id perfectum officium esse definiant; medium autem officium id esse dicant, quod, cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. Triplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii capiendi deliberatio. Nam, honestumne factu sit, an turpe, dubitant, id, quod in deliberationem cadit: in quo considerando sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem aut anquirunt, aut consultant, ad vitæ commoditatem jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint juvare, & suos, conducat id, necne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum honesto id, quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se videtur, fit, ut distrahatur deliberando animus, afferatque ancipitem curam cogitandi.

¹⁰ Hac divisione, (cum præterire aliquid maximum vitium in dividendo sit) duo præter-

missa sunt. Nec enim solum utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet, sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius: itemque, duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter: tum pari ratione de utili: post de comparatione eorum differendum.

Principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se, vitam, corpusque tueatur, declinetque ea, quæ nocitura videantur, quæque ad vivendum sint necessaria, anquirat, & paret, ut pastum, ut latibula, ut alia ejusdem generis. Commune item animantium omnium est conjunctionis appetitus, procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. Sed inter hominem & beluam hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu movetur, ad id solum, quod adest, quodque præsens est, se accommodat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum. Homo autem, (quod rationis est particeps, per quam consequentia cernit, causas rerum videt, earumque progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus

adjungit atque annectit futuras,) facile totius vitæ cursum videt, ad eamque degendam
12 præparat res necessarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini & ad orationis, & ad vitæ societatem; ingeneratque in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt; impellitque, ut hominum cœtus & celebrationes esse, & a se obiri velit; ob easque causas studeat parare ea, quæ suppeditent & ad cultum, & ad victum; nec sibi soli, sed conjugii, liberis, ceterisque, quos caros habeat, tuerique debeat: quæ cura exfuscitat etiam animos, &
13 majores ad rem gerendam facit. In primisque hominis est propria veri inquisitio atque investigatio. Itaque cum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, addiscere; cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium ad beate vivendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumque sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta est appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene à natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causa, juste & legitime imperanti: ex

quo animi magnitudo existit, humanarum-
 que rerum contemptio. Nec vero illa parva ¹⁴
 vis naturæ est rationisque, quod unum hoc
 animal sentit, quid sit ordo; quid sit, quod
 deceat; in factis dictisque qui modus. Ita-
 que eorum ipsorum, quæ adspectu sentiun-
 tur, nullum aliud animal pulchritudinem, ve-
 nustatem, convenientiam partium sentit:
 quam similitudinem natura ratioque ab ocu-
 lis ad animum transferens, multo etiam ma-
 gis pulchritudinem, constantiam, ordinem in
 consiliis factisque conservandum putat; ca-
 vetque, ne quid indecore, effeminateve faci-
 at; tum in omnibus & opinionibus, & factis,
 ne quid libidinosè aut faciat aut cogitet. Qui-
 bus ex rebus conflatur & efficitur id, quod
 quærimus, honestum; quod etiam si nobili-
 tatum non sit, tamen honestum sit; quodque
 vere dicimus, etiam si a nullo laudetur, na-
 tura esse laudabile.

Formam quidem ipsam, Marce fili, & tan- ⁵
 quam faciem honesti vides; quæ si oculis cer-
 neretur, mirabiles amores (ut ait Plato) ex-
 citaret sui. Sed omne, quod honestum est,
 id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim
 in perspicientia veri sollertiaque versatur;
 aut in hominum societate tuenda, tribuendo-

que suum cuique, & rerum contractarum fide;
 aut in animi excelsi atque invicti magnitu-
 dine ac robore; aut in omnium, quæ fiunt,
 quæque dicuntur, ordine & modo, in quo
 15 inest modestia & temperantia. Quæ quatuor
 quamquam inter se colligata atque implicata
 sunt, tamen ex singulis certa officiorum ge-
 nera nascuntur: velut ex ea parte, quæ pri-
 ma descripta est, in qua sapientiam & pru-
 dentiam ponimus, inest indagatio atque in-
 ventio veri; ejusque virtutis hoc munus est
 16 proprium. Ut enim quisque maxime perspi-
 cit, quid in re quaque verissimum sit, quique
 acutissime & celerrime potest & videre, &
 explicare rationem, is prudentissimus & sa-
 pientissimus rite haberi solet. Quocirca huic,
 quasi materia, quam tractet, & in qua ver-
 17 setur, subjecta est veritas. Reliquis autem tri-
 bus virtutibus necessitates propositæ sunt ad
 eas res parandas tuendasque, quibus actio
 vitæ continetur: ut & societas hominum con-
 junctioque servetur, & animi excellentia ma-
 gnitudoque cum in augendis opibus utilita-
 tibusque & sibi & suis comparandis, tum mul-
 to magis in his ipsis despiciendis eluceat. Or-
 do autem, & constantia, & moderatio, & ea
 quæ sunt his similia, versantur in eo genere,

ad quod adhibenda est actio quædam, non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ 18 tractantur in vita, modum quendam & ordinem adhibentes, honestatem & decus conservabimus.

Ex quatuor autem locis, in quos honesti 6 naturam vimque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem: in qua excellere pulchrum putamus; labi autem, errare, nescire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temere assentiamur: quod vitium 19 efugere qui volet, (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res & tempus, & diligentiam. Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium, multamque operam in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias: quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis & cognitione dignis operæ curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in astrologia C. Sulpicium audivimus; in geometria Sex. Pompejum ipsi cognovimus; multos in dialecticis, plures in

jure civili: quæ omnes artes in veri investigatione versantur; cujus studio a rebus gerendis abduci, contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit: a qua tamen sæpe fit intermissio; multique dantur ad studia reditus; tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis etiam sine opera nostra continere. Omnis autem cogitatio motusque animi, aut in consiliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene beateque vivendum, aut in studiis scientiæ cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

7 De tribus autem reliquis latissime patet
 20 ea ratio, qua societas hominum inter ipsos,
 & vitæ quasi communitas continetur: cujus partes duæ sunt: justitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur; & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem vel liberalitatem appellare licet. Sed justitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi laesifus injuria: deinde ut communibus utatur pro communibus, privatis ut suis. Sunt
 21 autem privata nulla natura: sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoria, ut qui bello potiti sunt;

aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur; Tusculanus Tusculanorum: similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cujusque fit, eorum, quæ natura fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat: eo si qui sibi plus appetet, violabit jus humanæ societatis. Sed quoniam, ²² (ut præclare scriptum est a Platone) non nobis solis nati sumus, ortusque nostri partem patria vindicat, partem amici; atque, ut placet Stoicis, quæ in terris gignantur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se, aliis alii prodesse possent; in hoc naturam debemus ducem sequi, communes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo: tum artibus, tum opera, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem. Fundamentum est autem ²³ justitiæ fides; id est, dictorum conventorumque constantia & veritas. Ex quo, quamquam hoc videbitur fortasse cuiquam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquisunt, unde verba sint ducta; credamusque, quia fiat, quod dictum est, appellatam fidem.

Sed injustitiæ genera duo sunt: unum eo-

rum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis, quibus inferitur, si possint, non propulsant injuriam. Nam qui injuste impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus afferre videtur focio: qui autem non defendit, nec obfistit, si potest, injuriæ, tam est in vitio, quam si parentes, aut patriam, aut focios deserat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpe a metu proficiscuntur; cum is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur, ut adipiscantur ea, quæ concupiverunt; in quo vitio latissime patet avaritia. Expetuntur autem divitiæ cum ad usus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major est animus, in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem; ut nuper M. Crassus negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in republica princeps vellet esse, cujus fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia & copia; quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec vero rei familia-

ris amplifi
sed fugier
tem add
piat obl
gloriæ
est ap
Nu
id latit
in que
plerun
fit, sa
modo
divit
que
cipa
quod
ingen
rii, p
cave
Sed
utr
ru
to,
qua
ea,
Ac
est.

ris amplificatio, nemini nocens, vituperanda: sed fugienda semper injuria est. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ cupiditatem inciderunt. Quod enim est apud Ennium,

Nulla sancta societas, nec fides regni est:

id latius patet. Nam, quidquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum sit, sanctam servare societatem. Declaravit id modo temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit, propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimisque ingeniis plerumque existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates: quo magis cavendum est, ne quid in eo genere peccetur. Sed in omni injustitia permultum interest, 27 utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerumque brevis est, & ad tempus; an consulto, & cogitata fiat injuria. Leviora enim sunt, quæ repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est. Prætermittendæ autem defensionis, de- 9

28 ferendique officii, plures solent esse causæ. Nam, aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt; aut etiam negligentia, pigritia, inertia; aut suis studiis quibusdam occupationibusve sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non fatis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum, quod in veri investigatione versentur, quodque ea, quæ plerique vehementer expetant, de quibus inter se digladiari soleant, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam dum alterum justitiæ genus assequuntur, inferenda ne cui noceant injuria; in alterum incidunt: discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ad rempublicam ne accessuros quidem putant, nisi coactos; æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita justum est, quod recte fit, si est voluntarium. Sunt etiam, 29 qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur injuriam: qui altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil confesunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum.

Quo-

Quoniam igitur duobus generibus iniustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, easque res ante constituimus, quibus justitia continetur; facile, quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, judicare. Est ³⁰ enim difficilis cura rerum alienarum; quamquam Terentianus ille Chremes *humani nihil a se alienum putat*: sed tamen, quia magis ea percipimus atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quam illa, quæ ceteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus; aliter de illis, ac de nobis, judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quidquam agere, quod dubites, æquum sit, an iniquum. Aequitas enim lucet ipsa per se: dubitatio cogitationem significat injuriæ. Sed incidunt sæpe tempora, cum ¹⁰ ea, quæ maxime videntur digna esse justo ho- ³¹ mine, eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria; ut non reddere depositum, etiam promissum non facere, quæque perfinent ad veritatem, & ad fidem, ea migrare interdum, & non servare, sit justum. Referri enim decet ad ea, quæ propositi in principio, fundamenta justitiæ: primum, ut ne cui noceatur; deinde, ut com-

muni utilitati serviatur. Ea cum tempore commutantur, commutatur officium, & non semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod, & conventum, ut id effici sit inutile, vel ei, cui promissum sit, vel ei, qui promiserit. Nam si, ut in fabulis est, Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis, ut scribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit; quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quæ sint iis, quibus promiseris, inutilia: nec, si plus tibi noceant, quam illi profint, cui promiseris, contra officium est, majus anteponi minori: ut, si constitueris te cuiquam advocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius coeperit, non sit contra officium, non facere quod dixeris; magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis standum non esse, quis non videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiserit? quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus. Exsistunt etiam sæpe injuriæ calumnia quadam, & nimis callida, sed malitiosa juris interpre-

tatione. Ex quo illud, *Summum jus, summa injuria*, factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in republica multa peccantur; ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Ne noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium, (nihil enim præter auditum habeo,) arbitrum Nolanis & Neapolitanis definitibus a senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ut ne cupide quid agerent, ne appetenter; atque ut regredi, quam progredi mallent. Id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit; in medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare: quocirca in omni re fugienda est talis solertia.

Sunt autem quædam officia etiam adver- II
sus eos servanda, a quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi & puniendi modus; atque haud scio, an satis sit, eum, qui laceraverit, injuriæ suæ poenitere; ut & ipse ne quid tale posthac, & ceteri sint ad injuriam tardiores. Atque in republica maxime con- 34

fervanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi, unum per disceptationem, alterum per vim; cumque illud proprium sit hominis, hoc beluarum: confugiendum est ad
35 posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur: parta autem victoria, conservandi ii, qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt; ut majores nostri Tusculanos, Aequos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt; at Carthaginem & Numantiam funditus sustulerunt. nollem Corinthum: sed credo aliquid secutos, opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum: in quo si mihi esset obtemperatum; si non optimam, at aliquam rempublicam, quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos vi deviceris, consulendum est; tum ii, qui, armis positis, ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percusserit, recipiendi sunt: in quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello in fidem recepissent,
36 earum patroni essent more majorum. Ac bel-

li quidem æquitas sanctissime fetiali populi Romani jure perscripta est; ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante sit & indictum. Pompilius imperator tenebat provinciam; in cujus exercitu Catonis filius tiro militabat. Cum autem Pompilio videretur, unam dimittere legionem; Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento; quia, priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat: adeo summa erat observa- 37
tio in bello movendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit, se audisse, eum missum factum esse a consule, cum in Macedonia Persico bello miles esset. Monet igitur, ut caveat, ne prælium in-
eat: negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam ani- 12
madverto, quod qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigatam. Hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant duodecim tabulæ:

AUT STATUS DIES CUM HOSTE. Itemque, AD-
 VERSUS HOSTEM AETERNA AUCTORITAS.
 Quid ad hanc mansuetudinem addi potest?
 eum, quicum bellum geras, tam molli nomi-
 ne appellari? Quamquam id nomen durius
 jam effecit vetustas: a peregrino enim reces-
 sit, & proprie in eo, qui arma contra ferret,
 38 remansit. Cum vero de imperio decertatur,
 belloque quæritur gloria, causas omnino sub-
 esse tamen oportet easdem, quas dixi paulo
 ante justas causas esse bellorum. Sed ea bella,
 quibus imperii gloria proposita est, minus acer-
 be gerenda sunt. Ut enim cum civiliter con-
 tendimus, aliter, si est inimicus; aliter, si
 competitor: cum altero certamen honoris &
 dignitatis est; cum altero capitis & famæ.
 Sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut
 cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter
 imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus,
 Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœ-
 ni foedifragi, crudelis Hannibal, reliqui justio-
 res. Pyrrhi quidem de captivis reddendis, il-
 la præclara;

*Nec mi aurum posco, nec mi pretium dede-
 ritis:*

*Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,
 Ferro, non auro, vitam cernamus utrique.*

*Vosne velit, an me regnare hera, quidve ferat,
fors,*

*Virtute experiamur. Et hoc simul accipite
dictum:*

*Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est:
Dono, ducite, doque, volentibu' cum magnis
diis.*

Regalis sane & digna Aeacidarum genere sen- 13
tentia. Atque etiam si quid singuli, tempori- 39
bus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso
fides conservanda: ut primo Punico bello Re-
gulus captus a Pœnis, cum de captivis com-
mutandis Romam missus esset, jurassetque se
rediturum; primum, ut venit, captivos red-
dendos in senatu non censuit; deinde, cum
retineretur a propinquis, & ab amicis, ad
supplicium redire maluit, quam fidem hosti
datam fallere. *Secundo autem Punico bello,* 40
*post Cannensem pugnam, quos decem Hanni-
bal Romam adstrictos misit jurejurando se re-
dituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti
erant, impetrassent: eos omnes censores, quoad
quisque eorum vixit, qui pejerassent, in aera-
riis reliquerunt; nec minus illum, qui juris-
jurandi fraude culpam invenerat. Cum enim
Hannibalis permissu exisset de castris, rediit*

paulo post, quod se oblitum nescio quid diceret. deinde egressus e castris, jurejurando se solutum putabat: *Et erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est justitiae in hostem a majoribus nostris constitutum. Cum a Pyrrho perfuga senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, Et eum necaturum; senatus, Et C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Ita ne hostis quidem, Et potentis, Et bellum ultro inferentis, interitum*
 41 *cum scelere approbavit. Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est.*

Meminerimus autem, etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est autem infima conditio & fortuna servorum; quibus, non male praecipunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis: operam exigendam; justa praebenda. Cum autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude fiat injuria: fraus, quasi vulpeculae; vis, leonis videtur: utrumque homine alienissimum: sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiae nulla capitalior est, quam eorum, qui cum maxime fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est.

14 Deinceps (ut erat propositum) de benefi-

centia ac liberalitate dicatur; qua quidem ni- 42
hil est naturæ hominis accommodatius: sed
habet multas cautiones. Videndum est enim
primum, ne obfit benignitas, & iis ipsis, qui-
bus benigne videbitur fieri, & ceteris: dein-
de, ne major benignitas sit, quam facultates:
tum, ut pro dignitate cuique tribuatur; id enim
est justitiæ fundamentum, ad quam hæc re-
ferenda sunt omnia. Nam & qui gratifican-
tur cuiquam, quod obfit illi, cui prodesse vel-
le videantur, non benefici, neque liberales,
sed perniciosi assentatores judicandi sunt: &
qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in
eadem sunt injustitia, ut si in suam rem alie-
nam convertant, Sunt autem multi, & qui- 43
dem cupidissimi splendoris & gloriæ, qui eripiunt
aliis, quod aliis largiantur; hique arbitran-
tur se beneficos in suos amicos visum iri, si
locupletent eos quacunque ratione. Id au-
tem tantum abest ab officio, ut nihil magis
officio possit esse contrarium. Videndum est
igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ profit
amicis, noceat nemini. Quare L. Sullæ, &
C. Cæsarum pecuniarum translatio a justis do-
minis ad alienos non debet liberalis videri:
nihil est enim liberale, quod non idem justum.
Alter erat locus cautionis, ne benignitas ma- 44

jor effet, quam facultates, quod, qui benigniores volunt esse, quam res patitur, primum in eo peccant, quod injuriosi sunt in proximos. Quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinquere, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi & auferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant copiarum. Videre etiam licet plerosque non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ proficisci ab ostentatione magis, quam a voluntate videantur. Talis autem simulatio, vanitati est conjunctior, quam aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis; in quo & mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, ac societas vitæ, & ad nostras utilitates officia ante collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est; sin minus, plures causæ majoresque ponderis plus habebunt. Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, planeque sapientibus, sed cum iis, in quibus præclare agitur, si sunt simulacra virtutis; etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo ali-

qua significatio virtutis appareat; colendum autem esse ita quemque maxime, ut quisque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, hac ipsa, de qua jam multa dicta sunt, justitia. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto, nec sapiente, ferventior plerumque est: illæ virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus. De benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligimur: sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius & constantia judicemus. Sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia; major quædam cura adhibenda est: nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. Quod si ea, quæ utenda acceperis, majore 48 mensura, si modo possis, jubet reddere Hesiodus; quidnam beneficio provocati facere debemus? an non imitari agros fertiles, qui multo plus efferunt, quam acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre; quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dan-

di beneficii, alterum reddendi; demus, necne,
 in nostra potestate est: non reddere, viro bo-
 no non licet, modo id facere possit sine inju-
 49 ria. Acceptorum autem beneficiorum sunt
 delectus habendi; nec dubium, quin maximo
 cuique plurimum debeat: in quo tamen in
 primis, quo quisque animi studio, benevolen-
 tia fecerit, ponderandum est. Multi enim fa-
 ciunt multa temeritate quadam, sine iudicio
 vel modo, in omnes repentino quodam, quasi
 vento, impetu animi incitati: quæ beneficia
 æque magna non sunt habenda, atque ea, quæ
 iudicio, considerate constanterque delata sunt.
 Sed in collocando beneficio & in referenda gra-
 tia, si cetera paria sint, hoc maxime officii
 est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei
 potissimum opitulari: quod contra fit a ple-
 risque. A quo enim plurimum sperant, etiam si
 16 ille his non eget, tamen ei potissimum inter-
 50 viunt. Optime autem societas hominum con-
 iunctione servabitur, si, ut quisque erit con-
 iunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum
 conferetur. Sed quæ natura principia sint
 communitatis & societatis humanæ, repeten-
 dum altius videtur. Est enim primum, quod
 cernitur in universi generis humani societa-
 te: ejus autem vinculum est ratio & oratio;

quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando, conciliat inter se homines, conjungitque naturali quadam societate. Neque ulla re longius absumus a natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim ⁵¹ rationis & orationis expertes. Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes, societas hæc est; in qua omnium rerum, quas ad communem hominum usum natura genuit, est servanda communitas: ut quæ descripta sunt legibus & jure civili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum: e quibus ipsis cetera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est: *Amicorum esse omnia communia*. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis ejus, quod ab Ennio positum in una re, transferri in multas potest.

Homo qui erranti comiter monstrat viam,

Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:

Nihilominus ipsi luceat, cum illi accenderit.

Una ex re satis præcipitur, ut, quidquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, Non pro- ⁵² hibere aqua profluente; Pati ab igne ignem capere, si quis velit; Consilium fidele deli-

beranti dare: quæ sunt iis utilia, qui accipiunt; danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copię parvæ singulorum sunt; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, *Nihilominus ipsi luceat*; ut facultas sit, qua
 53 in nostros simus liberales. Gradus autem plu-
 17 res sunt societatis hominum. Ut enim ab infinita illa discedatur, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ; qua maxime homines conjunguntur: interius etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia; forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines præterea & familiaritates, multisque cum multis res rationesque contractæ. Arctior vero colligatio est societatis propinquorum: ab illa enim immensa societate humani generis in
 54 exiguum angustumque concluditur. Nam cum sit hoc natura commune animantium, ut habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso conjugio est: proxima in liberis: deinde una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones:

post consobrinorum, sobrinorumque; qui, cum una domo jam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. Sequuntur connubia & affinitates; ex quibus etiam plures propinqui; quæ propagatio & soboles origo est rerumpublicarum. Sanguinis autem conjunctio, benevolentia devincit homines & caritate. Magnum est enim, eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quam cum viri boni, moribus similes, sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum, (quod sæpe dicimus,) etiam si in alio cernimus, tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quamquam omnis virtus nos ad se allicit, facitque, ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur; tamen justitia & liberalitas id maxime efficit. Nihil autem est amabilius, nec copulativius, quam morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt, eademque voluntates, in his fit, ut æque quisque altero delectetur, ac seipso; efficiturque id, quod Pythagoras ultimum in amicitia putavit, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro

citro datis acceptis; quæ & mutua, & grata
 dum sunt, inter quos ea sunt, firma illi de-
 vinciuntur societate. Sed cum omnia ratione
 57 animoque lustraris, omnium societatum nul-
 la est gravior, nulla carior, quam ea, quæ
 cum republica est unicuique nostrum. Cari
 sunt parentes, cari liberi, propinqui, familia-
 res: sed omnes omnium caritates patria una
 complexa est; pro qua quis bonus dubitet
 mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo
 est detestabilius istorum immanitas, qui la-
 cerarunt omni scelere patriam, & in ea fun-
 ditus delenda occupati & sunt, & fuerunt.
 38 Sed si contentio quædam & comparatio fiat,
 quibus plurimum tribuendum officii, princi-
 pes sunt, patria & parentes, quorum bene-
 ficium maximis obligati sumus: proximi, libe-
 ri, totaque domus, quæ spectat in nos solos,
 neque aliud ullum potest habere perfugium:
 deinceps bene convenientes propinqui, qui-
 buscum etiam communis plerumque fortuna
 est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ de-
 bentur iis maxime, quos ante dixi: vita au-
 tem, victusque communis, consilia, sermones,
 cohortationes, consolationes, interdum etiam
 objurgationes in amicitiiis vigent maxime:
 estque ea jucundissima amicitia, quam simi-
 litu-

litudo morum conjugavit. Sed in his omni- 18
 bus officiis tribuendis videndum erit, quid 59
 cuique maxime necesse fit, & quid quisque
 nobiscum vel sine nobis aut possit consequi,
 aut non possit. Ita non iidem erunt necessi-
 tudinum gradus, qui temporum. Sunt quæ-
 dam officia, quæ aliis magis, quam aliis de-
 beantur; ut vicinum citius adjuveris in fru-
 ctibus percipiendis, quam aut fratrem, aut
 familiarem: at, si lis in iudicio sit, propin-
 quum potius & amicum, quam vicinum defen-
 deris. Hæc igitur, & talia, circumspicienda
 sunt in omni officio; & consuetudo exerci-
 tatioque capienda, ut boni ratiocinatores of-
 ficiorum esse possimus, & addendo deducen-
 doque videre, quæ reliqui summa fiat: ex
 quo, quantum cuique debeat, intelligas. Sed 60
 ut nec medici, nec imperatores, nec orato-
 res, quamvis artis præcepta perceperint, quid-
 quam magna laude dignum sine usu & ex-
 ercitatione consequi possunt: sic officii con-
 servandi præcepta traduntur illa quidem, ut
 facimus ipsi; sed rei magnitudo usum quo-
 que exercitationemque desiderat. Atque ab
 iis rebus, quæ sunt in jure societatis huma-
 næ, quemadmodum ducatur honestum, ex
 quo aptum est officium, satis fere diximus.

61 Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, e quibus honestas officiumque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatoque, humanasque res despiciente factum sit. Itaque in probris maxime in promptu est, si quid tale dici potest:

Vos etenim juvenes, animum geritis muliebrem;

Illa virago viri.

& si quid ejusmodi:

Salmaci, da spolia, sine sudore & sanguine.

Contraque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellenterque gesta sunt, ea nescio quomodo quasi pleniore ore laudamus. Hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Plataeis, Thermopylis, Leuctris: hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cn. & P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesque alii; maximeque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus 19 ornatu fere militari. Sed ea animi elatio, quæ 62 cernitur in periculis & laboribus, si justitia vacat, pugnatque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est: non enim modo id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Ita-

que probe definitur a Stoicis fortitudo, cum eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est infidiis & malitia, laudem est adeptus: nihil enim honestum esse potest, quod iustitia vacet. Præclarum igitur ⁶³ Platonis illud: Non solum, inquit, scientia, quæ est remota a iustitia, calliditas potius, quam sapientia est appellanda; verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi, impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quam fortitudinis. Itaque viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices; veritatis amicos minimeque fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est, ⁶⁴ quod in hac elatione & magnitudine animi, facillime pertinacia & nimia cupiditas principatus innascitur. Ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi; sic, ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime vult princeps omnium, vel potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, servare æquitatem, quæ est iustitiæ maxime propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec ullo publi-

co ac legitimo jure patiantur; existuntque in republica plerumque largitores & factiosi, ut opes quam maximas consequantur, & sint vi
 65 potius superiores, quam justitia pares. Sed quo difficilior, hoc præclarior: nullum est enim tempus, quod justitia vacare debeat. Fortes igitur & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo, honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria judicat; principemque se esse mavult, quam videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillime autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo & gloriæ cupido. Qui locus est sane lubricus, quod vix invenitur, qui laboribus susceptis, periculisque aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam.

20
 66 Omnino fortis animus, & magnus, duabus rebus maxime cernitur; quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cum persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere; nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere, Altera est res, ut, cum ita

sis affectus animo, ut supra dixi, res geras
magnas illas quidem, & maxime utiles, sed &
vehementer arduas, plenasque laborum & pe-
riculorum tum vitæ, tum multarum aliarum
rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum re- 67
rum duarum splendor omnis & amplitudo,
addo etiam utilitatem, in posteriore est; cau-
sa autem & ratio efficiens magnos viros, est
in priore. In eo enim est illud, quod excellen-
tes animos, & humana contemnentis facit:
id autem ipsum cernitur in duobus, si & so-
lum id, quod honestum sit, bonum iudices,
& omni animi perturbatione liber sis. Nam
& ea, quæ eximia plerisque & præclara vi-
dentur, parva ducere, eaque ratione stabili
firmaque contemnere, fortis animi magnique
ducendum est; & ea, quæ videntur acerba,
quæ multa & varia in hominum vita fortuna-
que versantur, ita ferre, ut nihil a statu na-
turæ discedas, nihil a dignitate sapientis, ro-
busti animi est, magnæque constantiæ. Non 68
est autem consentaneum, qui metu non fran-
gatur, eum frangi cupiditate; nec, qui invi-
ctum se a labore præstiterit, vinci a volupta-
te. Quamobrem & hæc videnda, & pecuniæ
fugienda cupiditas: nihil enim est tam angu-
sti animi tamque parvi, quam amare divitias:

nihil honestius magnificentiusque, quam pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi; eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec vero imperia expetenda, ac potius, aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundia; ut tranquillitas & securitas adsit, quæ affert cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, a negotiis publicis se removerint, ad otiumque perfugerint. In his & nobilissimi philosophi, longeque principes, & quidam homines severi & graves, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt; vixeruntque nonnulli in agris, delectati re sua familiari. His idem propositum fuit, quod regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur; cuius proprium est, sic vivere, ut velis. Quare cum hoc commune sit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis; alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant;

alteri, si contenti sint & suo, & parvo: in quo neutrorum omnino contemnenda est sententia: sed & faciliior, & tutior, & minus aliis gravis aut molesta vita est otiosorum; fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem amplitudinemque aptior eorum, qui se ad rempublicam & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis forsitan concedendum sit, rempublicam non capeffentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ sese dediderunt; & iis, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua graviore causa impediti, a republica recesserunt, cum ejus administrandæ potestatem aliis, laudemque concederent. Quibus autem talis nulla fit causa, si despiciere se dicant ea, quæ plerique mirentur, imperia & magistratus, iis non modo non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum judicium in eo, quod gloriam contemnant & pro nihilo putent, difficile factu est non probare; sed videntur labores & molestias tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrariis parum sibi constant, voluptatem severissime contemnant, in dolore sint molliores: gloriam negligant, frangantur infamia; atque ea quidem non satis

72 constanter. Sed iis, qui habent a natura ad-
jumenta rerum gerendarum, abjecta omni
cunctatione, adipiscendi magistratus, & ge-
renda respublica est: nec enim aliter aut re-
gi civitas, aut declarari animi magnitudo po-
test. Capeffentibus autem rempublicam nihilo
minus, quam philosophis, haud scio an ma-
gis etiam, & magnificentia, & despicientia
adhibenda sit rerum humanarum, & ea, quam
sæpe dico, & tranquillitas animi, atque secu-
ritas; si quidem nec anxii futuri sunt, & cum
gravitate constantiaque victuri. Quæ eo fa-
cilia sunt philosophis, quo minus multa pa-
tent in eorum vita, quæ fortuna feriat, &
quo minus multis rebus egent; & quia, si
quid adversi eveniat, tam graviter cadere non
73 possunt. Quocirca non sine causa majores mo-
tus animorum concitantur, majoraque effici-
enda rempublicam gerentibus, quam quietis;
quo magis his & magnitudo animi est ad-
hibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem
gerendam autem qui accedit, caveat, ne id
modo consideret, quam illa res honesta sit;
sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem: in
quo ipso considerandum est, ne aut temere
desperet, propter ignaviam; aut nimis con-
fidat, propter cupiditatem. In omnibus au-

tem negotiis, prius, quam aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

Sed cum plerique arbitrentur, res bellicas majores esse, quam urbanas; minuenda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quaesierunt propter gloriæ cupiditatem; atque id in magnis animis ingeniisque plerumque contingit; eoque magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Vere autem si volumus judicare, multæ res exstiterunt urbanæ majores clarioresque, quam bellicæ. Quamvis enim Themistocles jure laudetur, & sit ejus nomen, quam Solonis, illustrius, citeturque Salamis, clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo primum constituit Areopagitas; non minus præclarum hoc, quam illud, judicandum est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati: hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum instituta servantur. Et Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit; at ille vere, a se adjutum Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio senatus ejus, qui a Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania Lyfandroque dicere; quorum rebus gestis quamquam imperium Lacedæmoniis di-

latatum putatur; tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus & disciplinæ conferendi sunt. Quin etiam ob has ipsas causas & parentiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cum versaremur in republica, Q. Catulus Cn. Pompejo cedere videbantur. Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis & vir, & imperator, in excidenda Numantia reipublicæ profuit, quam eodem tempore P. Nasica privatus, cum Ti. Gracchum interemit: quamquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione; attingit etiam bellicam, quoniam vi, manuque confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quod invadi solere ab improbis & invidis audio:

Cedant arma togæ, concedat laurea laudi.
 Ut enim alios omittam, nobis rempublicam gubernantibus nonne togæ arma cessere? neque enim in republica periculum fuit gravius unquam, nec majus otium. Ita consiliis diligentiaque nostra celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma impia ceciderunt. Quæ res igitur gesta unquam in bel-

lo tanta? qui triumphus conferendus? Li- 78
cet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad
quem & hereditas hujus gloriæ, & factorum
imitatio pertinet. Mihi quidem certe vir abun-
dans bellicis laudibus, Cn. Pompejus, multis
audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra
se triumphum tertium deportaturum fuisse,
nisi meo in rempublicam beneficio, ubi tri-
umpharet, esset habiturus. Sunt ergo dome-
sticæ fortitudines non inferiores militaribus;
in quibus plus etiam, quam in his, operæ stu-
diique ponendum est. Omnino illud honestum, 23
quod ex animo excelso magnificoque quæri- 79
mus, animi efficitur, non corporis viribus.
Exercendum tamen corpus, & ita afficien-
dum est, ut obedire consilio rationique possit
in exsequendis negotiis, & in labore toleran-
do. Honestum autem id, quod exquirimus,
totum est positum in animi cura & cogitatio-
ne: in quo non minorem utilitatem afferunt,
qui togati reipublicæ præfunt, quam qui bel-
lum gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut
non suscepta, aut confecta bella sunt, non-
nunquam etiam illata: ut M. Catonis bellum
tertium Punicum; in quo etiam mortui va-
luit auctoritas. Quare expetenda quidem ma- 80
gis est decernendi ratio, quam decertandi for-

titudo: sed cavendum, ne id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione faciamus.

Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quæsitâ videatur. Fortis vero & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur; sed præsentis animi uti consilio, nec a ratio-
 81 ne discedere. Quamquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquanto antè constituere, quid accidere possit in utramque partem; & quid agendum sit, cum quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, *Non putaram*. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia consilioque fidentis. Temere autem in acie versari, & manu cum hoste conflagere, immane quiddam, & beluarum simile est. Sed cum tempus necessitasque postulat, decertandum manu est, & mors
 24 servituti turpitudinique anteponenda. De
 82 evertendis autem diripiendisque urbibus, valde considerandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter. Idque est viri magni, rebus agitatâ, punire fontes, multitudinem conservare; in omni fortuna, recta atque honesta retinere. Ut enim sunt, quemadmodum supra dixi, qui urbanis rebus bellicas anteponant:

sic reperies multos, quibus periculosa & ca-
 lida consilia quietis & cogitatis splendidiora,
 & majora videantur. Nunquam omnino pe- 83
 riculi fuga committendum est, ut imbelles
 timidique videamur: sed fugiendum etiam il-
 lud, ne offeramus nos periculis sine causa;
 quo nihil potest esse stultius. Quapropter in
 adeundis periculis consuetudo imitanda me-
 dicorum est, qui leviter ægrotantes leniter cu-
 rant; gravioribus autem morbis periculosas
 curationes & ancipites adhibere coguntur.
 Quare in tranquillo tempestatem adversam
 optare, dementis est; subvenire autem tem-
 pestati quavis ratione, sapientis: eoque ma-
 gis, si plus adipiscare re explicata boni, quam
 addubitata mali. Periculosæ autem rerum
 actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt,
 partim reipublicæ. Itemque alii de vita, alii
 de gloria, & benevolentia civium in discrimen
 vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad
 nostra pericula, quam ad communia, dimica-
 reque paratius de honore & gloria, quam de
 ceteris commodis.

Inveni autem multi sunt, qui non modo 84
 pecuniam, sed vitam etiam profundero pro
 patria parati essent: iidem gloriæ jacturam
 ne minimam quidem facere vellent, ne repu-

blica quidem postulante: ut Callicratidas, qui cum Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multa que fecisset egregie, evertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginuffis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam parare posse, se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris; illa pestifera, qua, cum Cleombrotus, invidiam timens, temere cum Epaminonda conflictisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Q. Maximus melius? de quo Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem.

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo magisque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audeant dicere.

25 Omnino qui reipublicæ præfuturi sunt,
85 duo Platonis præcepta teneant: unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut quæcunque agunt, ad eam referant, oblitum commodorum suorum; alterum, ut totum corpus reipubli-

cæ curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio reipublicæ ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam; ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses 86 magnæ discordiæ; in nostra republica non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis & fortis civis, & in republica dignus principatu, fugiet atque oderit; tradetque se totum reipublicæ, neque opes aut potentiam consecrabitur; totamque eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec vero criminibus falsis in odium aut invidiam quemquam vocabit; omninoque ita justitiæ honestatique adhærescet, ut, dum ea conservet, quamvis graviter offendat, mortemque appetat potius, quam deserat illa, quæ dixi. Mi- 87
ferrima est omnino ambitio honorumque contentio, de qua præclare apud eundem est Platonem: Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius rempublicam administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum

potissimum gubernaret. Idemque præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo iudicio tueri rempublicam velint: qualis fuit inter P. Africanum & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

88 Nec vero audiendi, qui graviter irascendum inimicis putabunt, idque magnanimi & fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementia. In liberis vero populis, & in juris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi, quæ dicitur; ne, si irascamur aut intempestive accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur, rei publicæ causa, severitas, sine qua administrari civitas non potest. Omnis autem & animadversio & castigatio contumelia vacare debet; neque ad eum, qui punitur aliquem, aut verbis castigat, sed

89 ad rei publicæ utilitatem referri. Cavendam est etiam, ne major poena, quam culpa sit; & ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem; Prohibenda autem maxime est ira in puniendo: nunquam enim, iratus qui accedet ad poenam, mediocritatem

illam

illam tenebit, quæ est inter nimium & parum; quæ placet Peripateticis, & recte placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent utiliter a natura datam. Illa vero omnibus in rebus repudianda est; optandumque, ut ii, qui præfunt reipublicæ, legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundia, sed æquitate ducuntur.

Atque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamque magno opere fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas immoderate ferre, levitatis est; præclaraque est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eademque frons, ut de Socrate, item de C. Lælio accepimus. Philippum quidem, Macedonum regem, rebus gestis, & gloria superatum a filio; facilitate & humanitate videri superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit; ut recte præcipere videantur, qui monent, ut, quanto superiores simus, tanto nos geramus summissius. Panætius quidem Africanum, auditorem & familiarem suum, solitum, ait, dicere, ut equos, proter crebras contentiones procliorum ferocitate exultantes, domitoribus tradere soleant, ut his facilius possint uti; sic ho-

mines, secundis rebus effrenatos, sibi que præfidentes, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunæ. Atque etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum, hisque major etiam, quam ante, tribuenda auctoritas; iisdemque temporibus cavendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus, in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur; ex quo nascuntur innumerabilia peccata; cum homines inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hæctenus.

92 Illud autem sic est judicandum, maximas geri res, & maximi animi ab iis, qui respublicas regant, quod earum administratio latissime pateat, ad plurimosque pertineat: esse autem magni animi, & fuisse multos etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seseque suarum rerum finibus continerent; aut interjecti inter philosophos, & eos, qui rempublicam administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos; potiusque

& amicis impertientes, & reipublicæ, si quando usus esset. Quæ primum bene parta fit, nullo neque turpi quæstus, neque odioso: tum quam plurimè, modo dignis, se utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia; nec libidini potius luxuriæque, quam liberalitati & beneficentiæ pateat. Hæc præscripta servantem licet magnifice, graviter, animoseque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amice.

Sequitur, ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit; in qua verecundia, & quasi quidam ornatus vitæ, temperantia & modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine *decorum* potest; Græce enim *πρέπον* dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet, honestum est; & quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti & decori, facilius intelligi, quam explanari potest. Quidquid est enim, quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas. Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atque oratione pruden-

ter; & agere, quod agas, considerate; omnique in re quid fit veri, videre & tueri decet: contraque falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quam delirare & mente esse captum. Et iusta omnia, decora sunt; iniusta contra, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis: quod enim viriliter animoque magno fit, id dignum viro & decorum videtur; quod contra, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum; & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat; quod cogitatione magis a virtute potest, quam re separari. Ut venustas & pulchritudo corporis discerni non potest a valetudine; sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum; sed mente & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur; & aliud huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ, in eo, in quo natura ejus a reliquis ani-

mantibus differat. Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hæc ita intel- 28
ligi, existimare possumus ex eo decoro, quod 97
poëtæ sequuntur; de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poëtæ dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur; ut, si Aæacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant: - - - aut,

Natis sepulcro ipse est parens:

indecorum videretur; quod eos fuisse justos accepimus. At Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna persona oratio. Sed poëtæ quid quemque deceat, ex persona judicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia præstantiaque animantium reliquarum. Quocirca poëtæ in 98
magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cum a natura constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint; cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus; efficitur, ut & illud, quod ad om-

nem honestatem pertinet, decorum, quam late fufum fit, appareat; & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuscum vivitur, ordine, & constantia, & moderatione dictorum omnium atque factorum.

99 Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines, & optimi cujusque, & reliquorum. Nam negligere quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem quod differat, in hominum ratione habenda, inter justitiam & verecundiam. Justitiæ partes sunt, non violare homines; verecundiæ, non offendere; in quo maxime perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

100 Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primam habet viam, quæ deducit ad convenientiam conservationemque naturæ: quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus; consequemurque & id, quod acutum & perspicax natura est; & id, quod ad hominum

consociationem accommodatum; & id, quod
 vehemens atque forte. Sed maxima vis deco-
 ri in hac inest parte, de qua disputamus. Ne-
 que enim solum corporis, qui ad naturam ap-
 ti sunt, sed multo etiam magis animi motus
 probandi, qui item ad naturam accommodati
 sunt. Duplex est enim vis animorum, atque ¹⁰¹
 naturæ: una pars in appetitu posita est, quæ
 est ὁρμη Græce, quæ hominem huc & illuc ra-
 pit; altera in ratione, quæ docet & explanat,
 quid faciendum fugiendumve sit. Ita fit, ut
 ratio præsit, appetitus obtemperet. Omnis ²⁹
 autem actio vacare debet temeritate, & ne-
 gligentia; nec vero agere quidquam, cujus
 non possit causam probabilem reddere. Hæc ¹⁰²
 est enim fere descriptio officii. Efficiendum
 autem est, ut appetitus rationi obediant, eam-
 que neque præcurrant, nec propter pigritiam,
 aut ignaviam deserant; sintque tranquilli, at-
 que omni perturbatione animi careant. Ex
 quo elucebit omnis constantia, omnisque mo-
 deratio. Nam qui appetitus longius evagan-
 tur, & tanquam exsultantes sive cupiendo,
 sive fugiendo, non satis a ratione retinentur,
 hi sine dubio finem & modum transeunt. Re-
 linquunt enim & abjiciunt obedientiam, nec
 rationi parent, cui sunt subjecti lege naturæ:

a quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestunt; quorum omnium vultus, voces, motus, statusque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos sedandosque, excitandamque animadversionem & diligentiam, ut ne quid temere ac fortuito, inconsiderate, negligenterque agamus. Neque enim ita generati a natura sumus, ut ad ludum & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potius, & ad quædam studia graviora atque majora. Ludo autem & joco uti illo quidem licet; sed sicut somno & quietibus ceteris, tum cum gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsumque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum & facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, sed eam, quæ ab honestis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen eluceat. Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum; alterum, elegans, urbanum, ingeniosum, facetum, quo genere non modo Plautus no-

ster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum facete dicta; ut ea, quæ a sene Catone collecta sunt, quæ vocant ἀποθ' Ἰεγμῶτα. Facilis igitur est distinctio ingenui & illiberalis joci: alter est, si tempore fit, ac remisso animo, libero dignus; alter ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas. Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem & campus noster, & studia venandi, honesta exemplâ ludendi.

Sed pertinet ad omnem officii quæstio- 30
nem, semper in promptu habere, quantum na- 105
tura hominis pecudibus, reliquisque beluis
antecedat. Illæ nihil sentiunt, nisi voluptatem,
ad eamque feruntur omni impetu: hominis
autem mens discendo alitur, & cogitando, semper
aliquid aut anquirat, aut agit, videndique
& audiendi delectatione ducitur. Quin etiam,
si quis est paulo ad voluptates propensior, modo
ne sit ex pecudum genere, (sunt enim quidam
homines non re, sed nomine,) sed si quis
est paulo erectior, quamvis voluptate capiatur,
occultat & dissimulat appetitum volu-

106 ptatis, propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamque contemni & rejici oportere: si fit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam, si considerare volumus, quæ sit in natura excellentia & dignitas; intelligemus, quam sit turpe, diffluere luxuria, & delicate ac molliter vivere; quamque honestum, parce, continenter, severe, sobrie,

107 Intelligendum est etiam, duabus quasinos a natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo, quod omnes participes sumus rationis præstantiæque ejus, qua antecellimus bestiis; a qua omne honestum decorumque trahitur, & ex qua ratio invenienti officii exquiritur; altera autem, quæ propriè singulis est tributa. Ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt; (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere: itemque in formis aliis dignitatem inesse, aliis venustatem;) sic in animis existunt etiam majores varietates. Erat
108 in L. Crasso, & in L. Philippo multus lepos:

major etiam, magisque de industria in C. Cæsare, L. F. At iisdem temporibus in M. Scauro, & in M. Druso adolescente, singularis severitas: in C. Lælio multa hilaritas: in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione simulatorum, quem *ἐλγωνα* Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contra, Pythagoram & Periclem summam auctoritatem consecutos, sine ulla hilaritate. Callidum Hannibalem, ex Pœnorum; ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus: facile celare, tacere, dissimulare, infidiari, præcipere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem & Pheræum Jasonem ceteris anteponunt: in primisque versutum & callidum factum Solonis; qui, quo & tutior vita ejus esset, & plus aliquanto reipublicæ prodesset, furere se simulavit. Sunt ¹⁰⁹ his alii multum dispares, simplices & aperti; qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici: itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuius deferviant, dum, quod velint, consequantur, ut Sullæ M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum & patientissimum Lacedæmonium Lyfandrum accepimus; con-

traque Callicratidam, qui præfectus classi proximus post Lysandrum fuit: itemque in sermonibus alium, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur; quod in Catulo, & in patre, & in filio; idemque in Q. Mucio Mancina vidimus. Audivi ex majoribus natu, hoc idem fuisse in P. Scipione Nafica; contraque patrem ejus, illum, qui Ti. Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: ne Xenocratem quidem, severissimum philosophorum, ob eamque rem ipsam magnum clarumque fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ morumque, minime tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda sunt sua
 13
 110 cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra universam naturam nihil contendamus; ea tamen conservata, propriam naturam sequamur; ut, etiam si sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra nostræ naturæ regula metiamur. Neque enim attinet repugnare naturæ, nec quidquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud, ideo, quia nihil decet invita (ut ajunt) Minerva, id est, adversante & rez

pugnante natura. Omnino si quidquam est de- III
 corum, nihil est profecto magis, quam æqua-
 bilitas universæ vitæ, tum singularum actio-
 num; quam conservare non possis, si aliorum
 naturam imitans, omittas tuam. Ut enim ser-
 mone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne,
 ut quidam, Græca verba inculcantes jure op-
 timo irrideamur: sic in actiones omnemque
 vitam, nullam discrepantiam conferre debe-
 mus. Atque hæc differentia naturarum tan- II 2
 tam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi
 ipse consciscere alius debeat, alius in eadem
 causa non debeat. Num enim alia in causa M.
 Cato fuit, alia ceteri, qui se in Africa Cæsari
 tradiderunt? Atqui ceteris forsitan vitio da-
 tum esset, si se interemissent, propterea quod
 eorum vita lenior, & mores fuerant facilio-
 res; Catoni autem cum incredibilem tribuif-
 set natura gravitatem, eamque ipse perpetua
 constantia roboravisset, semperque in propo-
 sito susceptoque consilio permanisset, mori-
 endum potius, quam tyranni vultus adspici-
 endus fuit. Quam multa passus est Ulysses in II 3
 illo errore diuturno, cum & mulieribus (si
 Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt)
 inferviret, & in omni sermone omnibus affa-
 bilem se esse vellet? domi vero etiam con-

tumelias fervorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quam illa perpeti, maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui; eaque moderari, nec velle experiri, quam se aliena deceant. Id enim maxime quemque decet, quod est cujusque
 114 maxime suum. Suum igitur quisque noscat ingenium, acremque se & bonorum & vitiorum suorum judicem præbeat; ne scenici plus, quam nos, videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt: qui voce freti sunt, Epigonos, Medumque; qui gestu, Menalippam, Clytæmnestram; semper Rupilius, quem ego memini, Antiopam; non sæpe Aesopus Ajaxem. Ergo histrio hoc videbit in scena, non videbit vir sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt; omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, si non decore, at quam minimum indecore facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sint, se-
 32 quamur, quam ut vitia fugiamus. Ac duabus

iis personis, quas supra dixi, tertia adjungi- 115
tur, quam casus aliquis, aut tempus imponit;
quarta etiam, quam nobismetipsis iudicio no-
stro accommodamus. Nam regna, imperia,
nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaque, quæ
sunt his contraria, in casu fita, temporibus gu-
bernantur: ipsi autem gerere quam personam
velimus, a nostra voluntate proficiscitur. Ita-
que se alii ad philosophiam, alii ad jus civile,
alii ad eloquentiam applicant; ipsarumque
virtutum in alia alius mavult excellere. Quo- 116
rum vero patres, aut majores aliqua gloria
præstiterunt, ii student plerumque eodem in
genere laudis excellere; ut Q. Mucius, P. F.
in jure civili; Pauli filius Africanus in re
militari. Quidam autem ad eas laudes, quas
a patribus acceperunt, addunt aliquam suam;
ut hic idem Africanus eloquentia cumulavit
bellicam gloriam; quod idem fecit Timotheus,
Cononis filius, qui, cum belli laude non in-
ferior fuisset, quam pater, ad eam laudem,
doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit au-
tem interdum, ut nonnulli, omiſſa imitatione
majorum, suum quoddam institutum conse-
quantur; maximeque in eo plerumque ela-
borant ii, qui magna sibi proponunt, obscu-
ris orti majoribus. Hæc igitur omnia, cum 117

quærimus, quid deceat, complecti animo & cogitatione debemus. In primis autem constituendum est, quos nos, & quales esse velimus, & in quo genere vitæ; quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentia, cum est maxima imbecillitas consilii, tum id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maxime adamavit. Itaque ante implicatur aliquo certo genere cursuque vivendi, quam potuit, quod optimum esset, judicare. Nam quod Herculem Prodicium dicunt (ut est apud Xenophontem) cum primum pubesceret (quod tempus a natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi sedentem, diu secum multumque dubitasse, cum duas cerneret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius esset; hoc Herculi, Jovis saturo edito, potuit fortasse contingere; nobis non item, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerique autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem moremque deducimur: alii multitudinis judicio feruntur, quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant: nonnulli tamen sive felicitate qua-

quadam, five bonitate naturæ, five parentum disciplina, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud 33 autem maxime rarum genus est eorum, qui 119 aut excellentis ingenii magnitudine, aut præclara eruditione atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium etiam deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi velent; in qua deliberatione ad suam cujusque naturam consilium est omne revocandum. Nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quisque natus est, (ut supra dictum est,) quid deceat, exquirimus; tum in tota vita constituenda, multo est cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismetipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem quoniam 120 maximam vim natura habet, fortuna proximam; utriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ; sed naturæ magis. Multo enim & firmior est, & constantior; ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa mortalis, cum immortalis natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat. Id enim maxime decet; nisi forte se intellexerit errasse in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem acci-

dere) facienda morum institutorumque mutatio est. Eam mutationem, si tempora adjuvabunt, facilius commodiusque faciemus: fin minus, sensim erit pedetentimque facienda; ut amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere censent sapientes sensim diffuere, quam repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paulo ante dictum est, imitandos esse majores; primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda: deinde, si natura non feret, ut quædam imitari possint, ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptavit, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris similis esse, quam ille fuerat sui. Si igitur non poterit sive causas defendere, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere; illa tamen præstare debet, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hereditas a patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis rerumque gestarum; cui dedecori esse, nefas & impium judicandum est,

Et quoniam officia non eadem disparibus 34
ætatibus tribuuntur, aliaque sunt juvenum, 122
alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctio-
ne dicendum est. Est igitur adolescentis, ma-
jores natu vereri, exque his deligere optimos
& probatissimos, quorum consilio atque aucto-
ritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia,
senum constituenda & regenda prudentia est.
Maxime autem hæc ætas a libidinibus arcen-
da est, exercendaque in labore patientiaque
& animi, & corporis; ut eorum & in belli-
cis, & in civilibus officiis vigeat industria.
Atque etiam cum relaxare animos, & dare se
jucunditati volent, caveant intemperantiam,
meminerint verecundiæ; quod erit facilius,
si in ejusmodi quidem rebus majores natu
interesse velint. Senibus autem labores cor- 123
poris minuendi, exercitationes animi etiam
augendæ videntur: danda vero opera, ut &
amicos, & juventutem, & maxime republi-
cam consilio & prudentia quam plurimum
adjuvent. Nihil autem magis cavendum est se-
nectuti, quam ne languori se desidiæque de-
dat. Luxuria vero cum omni ætati turpis,
tüm senectuti scædissima est: sin autem libidi-
num etiam intemperantia accesserit, duplex
malum est; quod & ipsa senectus concipit de-

decus, & facit adolescentium impudentiorem
 124 intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum
 est, de magistratum, de privatorum, [de ci-
 vium] de peregrinorum officiis dicere. Est
 igitur proprium munus magistratus, intellige-
 re, se gerere personam civitatis, debereque
 ejus dignitatem & decus sustinere, servare
 leges, jura describere, ea fidei sua commissa
 meminisse. Privatum autem oportet æquo &
 pari cum civibus jure vivere, neque submis-
 sum & abjectum, neque se efferentem; tum
 in republica ea velle, quæ tranquilla & ho-
 nesta sint. Talem enim & sentire bonum ci-
 125 vem, & dicere solemus. Peregrini autem &
 incolæ officium est, nihil præter suum nego-
 tium agere, nihil de alieno anquirere, mini-
 meque in aliena esse republica curiosum. Ita
 fere officia reperientur, cum quæretur, quid
 deceat, & quid aptum sit personis, tempori-
 bus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam
 deceat, quam in omni re gerenda, consilioque
 capiendo servare constantiam.

35 Sed quoniam decorum illud in omnibus
 126 factis & dictis, in corporis denique motu &
 statu cernitur, idque positum est in tribus re-
 bus, formositate, ordine, ornatu ad actionem
 apto, difficilibus ad eloquendum; sed satis erit

intelligi: in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur iis, quibuscum, apud quosque vivamus: his quoque de rebus pauca dicantur. Principio, corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem; quæ formam nostram, reliquamque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu; quæ partes autem corporis ad naturæ necessitatem datæ, ad speciem essent deformem habituræ atque turpem, eas contextit atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sana mente sunt, removent ab oculis; ipsique necessitati dant operam ut quam occultissime pareant: quarumque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant; quodque facere turpe non est, modo occulte, id dicere obscœnum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec orationis obscœnitas. Nec vero audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici pæne Cynici, qui reprehendant & irrident, quod ea, quæ turpia re non sint, nominibus ac verbis flagitiosa ducamus; illa autem, quæ turpia sint, nominibus appellemus suis. Latrocinari,

fraudare, adulterari, re turpe est; sed dicitur non obscœne: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum: pluraque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & omne, quod adhorret ab oculorum auriumque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, ¹²⁹ manuum motus, teneant illud decorum. Quibus in rebus duo maxime sunt fugienda; ne quid effeminatum, aut molle, & ne quid durum, aut rusticum sit. Nec vero histrionibus oratoribusque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet veteri disciplina verecundiam, ut in scenam sine subligaculo prodeat nemo; verentur enim, ne, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, adspiciantur non decore. Nostro quidem ³⁰ ¹³⁰ more cum parentibus puberes filii, cum soceris generi non lavantur. Retinenda est igitur hujus generis verecundia, præsertim natura ipsa magistra & duce. Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas; venustatem muliebrem ducere debemus; dignitatem virilem. Ergo & a forma removeatur omnis viro non

dignus ornatus; & huic simile vitium in gestu motuque caveatur. Nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores; & histrionum nonnulli gestus inepti non vacant offensione; & in utroque genere, quæ sunt recta & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas, coloris bonitate tuenda est; color, exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia non odiosa, neque exquisita nimis; tantum quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus; in quo (sicut in plerisque rebus) mediocritas optima est. Cavendum est autem, ne aut ¹³¹ tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur: aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; quæ cum fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus a natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus; & si attentos animos ad decori conservationem tenebimus. Motus autem animorum, dupli- ¹³² ces sunt; alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maxime versa-

tur; appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur; appetitum rationi obedi-
37 tem præbeamus. Et quoniam magna vis orationis est, eaque duplex; altera contentio- nis, altera sermonis: contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus; sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur; persequatur etiam convivia. Contentio- nis præcepta rhetorum sunt; nulla sermonis: quamquam haud scio, an possint hæc quoque esse. Sed discentium studiis inveniuntur magistri; huic autem qui studeant, sunt nulli: rhetorum turba referta omnia; quamquam quæ verborum sententiarumque præcepta sunt, eadem ad ser-
133 monem pertinebunt. Sed cum orationis indicem, vocem habeamus; in voce autem duas sequamur, ut clara sit, ut suavis; utrumque omnino a natura petendum est: verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium, & leniter. Nihil aliud fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti litterarum, quamquam erant litterati; sed & alii: hi autem optime uti lingua latina putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neque expressæ nimis, neque oppressæ, ne aut obscu-

rum esset, aut putidum: sine contentione vox,
nec languens, nec canora. Uberior oratio L.
Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi
de Catulis opinio non minor. Sale vero &
facetiis Cæsar, Catuli patris frater, vicit om-
nes; ut in ipso illo forenfi genere dicendi con-
tentiones aliorum fermone vinceret. In om-
nibus igitur his elaborandum est, si in omni
re, quid deceat, exquirimus. Sit igitur hic ¹³⁴
fermo, in quo Socratici maxime excellunt, le-
nis minimeque pertinax: insit in eo lepos.
Nec vero, tanquam in possessionem venerit,
excludat alios: sed cum reliquis in rebus,
tum in fermone communi, vicissitudinem non
iniquam putet; ac videat in primis, quibus
de rebus loquatur: si seriis, severitatem ad-
hibeat; si jocosis, leporem: in primisque pro-
videat, ne fermo vitium aliquod judicet in-
esse in moribus; quod maxime tum solet eve-
nire, cum studiose de absentibus, detrahendi
causa, aut per ridiculum, aut severe, male-
dice, contumelioseque dicitur. Habentur au- ¹³⁵
tem plerumque sermones aut de domesticis
negotiis, aut de republica, aut de artium stu-
diis atque doctrina. Danda igitur opera est,
ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc
revocetur oratio: sed, utcunque aderunt;

neque enim omnes iisdem de rebus, nec omni tempore, nec similiter delectamur. Animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat; &, ut incipiendi ratio
 38 fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quomodo
 136 in omni vita rectissime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes; sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut tale aliquid appareat: maximeque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferimus, & vereri, & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ, in quibus utendum est fortasse & vocis contentione majore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam, ut ne ea facere videamur irati: sed, ut ad urendum & secandum, sic & ad hoc genus castigandi, raro invitique veniemus; nec unquam, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina; sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte
 137 fieri, nihil considerate potest. Magna autem parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut & severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet objurgatio, sig-

nificandum est, ipsius causa, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, probari. Deforme etiam est, de se ipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum. Et 39 quoniam omnia persequimur, (volumus qui- 138 dem certe,) dicendum est etiam, qualem hominis honorati & principis domum placeat esse, cujus finis est usus; ad quem accommodanda est ædificandi descriptio: & tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgo viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit; hic, summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam, non repulsam solum retulit, sed ignominiam, etiam calamitatem, Ornanda est 139

enim dignitas domo, non ex domo tota quaerenda; nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et ut in ceteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum; sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi, & admittenda hominum cujusque modi multitudo, adhibenda est cura laxitatis: aliter ampla domus dedecori domino saepe fit, si est in ea solitudo; & maxime, si aliquando, alio domino, solita est frequentari. Odiosum est enim, cum a praetereuntibus dicitur:

O domus antiqua, heu quam dispari dominare domino!

140 quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cavendum autem est, praesertim si ipse aedifices, ne extra modum sumtu & magnificentia prodeas; quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiosae enim plerique, praesertim in hanc partem, facta principum imitantur; ut L. Luculli, summi viri, virtutem, quis? at quam multi villarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus. Eademque mediocritas ad usum cultumque vitae transferenda est. Sed
141 haec haecenus. In omni autem actione susci-

pienda, tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil est ad officia conservanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus; ut neve major, neve minor, cura & opera suscipiatur, quam causa postulet: tertium est, [ut caveamus,] ut ea, quæ pertinent ad liberalem speciem & dignitatem, moderata sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum tamen trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

Deinceps de ordine rerum, & temporum 40
 opportunitate dicendum est. Hac autem sci- 142
 entia continetur ea, quam Græci *εὐταξίαν* nominant; non hæc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest: sed illa est *εὐταξία*, in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur a Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis & collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accommodatis locis: locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt: tempus autem actionis opportunum,

Græce *ἐπιχειρήματα*, Latine appellatur *occafio*. Sic fit, ut modestia hæc, quam ita interpretamur, ut dixi, scientia fit opportunitatis idoneorum
 143 ad agendum temporum. Sed potest eadem esse prudentiæ definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de moderatione & temperantia, & earum similibus virtutibus quærimus. Itaque, quæ erant prudentiæ propria, suo loco dicta sunt: quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda
 144 sunt. Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione constanti, sic in vita omnia sint apta inter se & convenientia. Turpe est enim, valdeque vitiosum, in re severa convivii dicta, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles, cum haberet collegam in prætura Sophoclem poetam, hique de communi officio convenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetque Sophocles, O puerum pulchrum, Pericle! *At enim prætorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere.* Atque hoc idem Sophocles si in athletarum probatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. Tanta vis est & loci, & temporis. Ut si quis,

cum causam sit acturus, in itinere, aut in
ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid
aliud attentius cogitet, non reprehendatur;
at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus
videatur, inscientia temporis. Sed ea, quæ 145
multum ab humanitate discrepant, ut, si quis
in foro cantet, aut si qua est alia magna per-
versitas, facile apparent, nec magnopere ad-
monitionem & præcepta desiderant. Quæ au-
tem parva videntur esse delicta, neque a mul-
tis intelligi possunt, ab iis est diligentius de-
clinandum: ut in fidibus, aut in tibiis, quam-
vis paulum discrepent, tamen id a sciente ani-
madverti solet; sic videndum est in vita, ne
forte quid discrepet, vel multo etiam magis,
quo major & melior actionum, quam sono-
rum concentus est. Itaque, ut in fidibus mu- 41
ficorum aures vel minima sentiunt: sic nos, 146
si acres ac diligentes esse volumus animad-
versores vitiorum, magna sæpe intelligemus
ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex superci-
liorum aut remissione, aut contractione, ex
mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione,
ex reticentia, ex contentione vocis, ex sub-
missione, ex ceteris similibus, facile judicabi-
mus, quid eorum apte fiat, quid ab officio na-
turaque discrepet. Quo in genere non est in-

commodum, quale quodque eorum sit, ex aliis
 judicare; ut, si quid dedeceat in illis, vite-
 mus & ipsi. Fit enim, nescio quo modo, ut
 magis in aliis cernamus, quam in nobismet-
 ipsis, si quid delinquitur. Itaque facillime cor-
 riguntur in discendo, quorum vitia imitantur,
 147 emendandi causa, magistri. Nec vero alienum
 est, ad ea eligenda, quæ dubitationem affe-
 runt, adhibere doctos homines, vel etiam usu
 peritos, & quid his de quoque officii genere
 placeat, exquirere. Major enim pars eo fere
 deferri solet, quo a natura ipsa deducitur. In
 quibus videndum est, non modo quid quisque
 loquatur, sed etiam, quid quisque sentiat, at-
 que etiam, qua de causa quisque sentiat. Ut
 enim pictores, & ii, qui signa fabricantur, &
 vero etiam poëtæ, suum quisque opus a vul-
 go considerari vult, ut, si quid reprehensum
 sit a pluribus, id corrigatur; hi que & secum,
 & cum aliis, quid in eo peccatum sit, exqui-
 runt: sic aliorum iudicio permulta nobis &
 facienda, & non facienda, & mutanda, &
 148 corrigenda sunt. Quæ vero more aguntur in-
 stitutisque civilibus, de iis nihil est præcipi-
 endum: illa enim ipsa præcepta sunt. Nec
 quemquam hoc errore duci oportet, ut, si quid
 Socrates, aut Aristippus contra morem con-

suetu,

suetudinemque civilem fecerint locutive sint,
 idem sibi arbitretur licere. Magnis illi, & di-
 vinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cy-
 nicorum vero ratio tota est ejicienda: est enim
 inimica verecundiæ, sine qua nihil rectum
 esse potest, nihil honestum. Eos autem, quo- 149
 rum vita perspecta in rebus honestis atque
 magnis est, bene de republica sentientes, ac
 bene meritos, aut merentes, sicut aliquo ho-
 nore aut imperio affectos, observare & cole-
 re debemus: tribuere etiam multum senectu-
 ti: cedere iis, qui magistratum habebunt: ha-
 bere delectum civis & peregrini: in ipsoque
 peregrino, privatimne, an publice venerit:
 ad summam, ne agam de singulis, communem
 totius generis hominum conciliationem &
 consociationem colere, tueri, servare debe-
 mus. Jam de artificiis & quæstibus, qui li- 42
 iberales habendi, qui sordidi sint, hæc fere ac- 150
 cepimus. Primum improbantur ii quæstus,
 qui in odia hominum incurrunt; ut portito-
 rum, ut sceneratorum. Illiberales autem &
 sordidi quæstus mercenariorum, omniumque,
 quorum operæ non artes emuntur: est enim
 illis ipsa merces auctoramentum servitutis.
 Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mer-
 catoribus, quod statim vendant: nihil enim

proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec vero quidquam est turpius vanitate; opificesque omnes in fordida arte versantur. Nec enim quidquam ingenuum potest habere officina; minimeque artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum, *cetarii, lanii, coqui, factores, piscatores*, ut ait Terentius. Adde huc, si placeat, unguentarios, saltatores, totumque ludum
 351 talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, fordida putanda est: si magna & copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impartiens; non est admodum vituperanda. Atque etiam, si satiatæ quæstu, vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, ex ipso portu in agros se possessionesque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius; de qua, quoniam in Catone majore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

43 Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis,

quemadmodum officia ducerentur, satis expo- 152
 fitum videtur, Eorum autem ipsorum, quæ
 honesta sunt, potest incidere sæpe contentio;
 de duobus honestis utrum honestius: qui lo-
 cus a Panætio est prætermisus. Nam cum
 omnis honestas manet a partibus quatuor,
 quarum una fit cognitionis; altera, commu-
 nitatis; tertia, magnanimitatis; quarta, mo-
 derationis: hæ in deligendo officio sæpe in-
 ter se comparentur, necesse est. Placet igitur, 153
 aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex com-
 munitate, quam ea, quæ ex cognitione du-
 cantur; idque hoc argumento confirmari po-
 test, quod, si contigerit ea vita sapienti, ut in
 omnium rerum affluentibus copiis, quamvis
 omnia, quæ cognitione digna sint, summo otio
 secum ipse consideret & contempletur; tamen,
 si solitudo tanta sit, ut hominem videre non
 possit, excedat e vita. Princepsque omnium
 virtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græ-
 ci vocant: prudentiam enim, quam Græci
 φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus;
 quæ est rerum expetendarum fugiendarum-
 que scientia. Illa autem sapientia, quam prin-
 cipem dixi, rerum est divinarum atque hu-
 manarum scientia; in qua continetur deorum
 & hominum communitas & societas inter

ipsos. Ea si maxima est, ut est certe; necesse
 est, quod a communitate ducatur officium, id
 esse maximum. Etenim cognitio contempla-
 tioque naturæ manca quodam modo atque
 inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur:
 ea autem actio in hominum commodis tuen-
 154 dis maxime cernitur. Pertinet igitur ad so-
 cietatem generis humani. Ergo hæc cognitio-
 ni anteponenda est: atque id optimus quis-
 que re ipsa ostendit, & iudicat. Quis enim est
 tam cupidus in perspicienda cognoscendaque
 rerum natura, ut, si ei tractanti contemplan-
 tique res cognitione dignissimas, subito sit al-
 latum periculum discrimenque patriæ, cui sub-
 venire opitularique possit, non illa omnia re-
 linquat atque abjiciat, etiam si dinumerare se
 stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse
 arbitretur? atque hoc idem in parentis, in
 155 amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus
 intelligitur, studiis officiisque scientiæ præpo-
 nenda esse officia justitiæ, quæ pertinent ad
 hominum utilitatem; qua nihil homini esse
 144 debet antiquius. Atque illi, quorum studia
 vitæque omnis in rerum cognitione versata
 est, tamen ab augendis hominum utilitatibus
 & commodis non recefferunt. Nam & erudi-
 verunt multos, quo meliores cives, utiliores-

que rebus suis publicis essent; ut Thebanum Epaminondam Lysis Pythagoreus, Syracusum Dionem Plato, multique multos: nosque ipsi, quidquid ad rempublicam attulimus, (si modo aliquid attulimus,) a doctoribus, atque a doctrina instructi ad eam, & ornati accessimus. Neque solum vivi atque præsentes 156 studiosos discendi erudiunt atque docent; sed hoc idem etiam post mortem monumentis litterarum assequuntur. Nec enim locus ullus prætermissus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipublicæ pertineret; ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi doctrinæ studiis & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem suam intelligentiam prudentiamque potissimum conferunt. Ob eamque causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quam vel acutissime sine eloquentia cogitare; quod cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia complectitur eos, quibuscum communitate juncti sumus. Atque ut apum examina non fingentorum 157 favorum causa congregantur, sed, cum congregabilia natura sint, fingunt favos; sic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi cogitandique sollicitiam. Itaque nisi ea virtus, quæ constat ex

hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat cognitionem rerum, solivaga cognitio & jejuna videatur: itemque magnitudo animi, remota communitate conjunctioneque humana, feritas sit quædam & immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis studium consociatio hominum atque communitas. Nec verum est, quod dicitur a quibusdam, propter necessitatem vitæ, quod ea, quæ natura desideraret, consequi sine aliis, atque efficere non possemus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem & societatem. Quod si omnia nobis, quæ ad victum cultumque pertinent, quasi virgula divina, ut ajunt, suppeditarentur; tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione & scientia collocaret. Non est ita: nam & solitudinem fugeret, & socium studii quæreret: tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione & scientia continetur. Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maxime est apta naturæ, sit etiam moderationi modestiæque semper anteponenda. Non placet: sunt enim quædam partim ita foeda, partim ita flagitiosa, ut ea, ne con-

servandæ quidem patriæ causa, sapiens factu-
 rus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed
 ita tætra quædam, ita obscœna, ut dictu quo-
 que videantur turpia. Hæc igitur non susci-
 piet reipublicæ causa; ne res quidem publi-
 ca pro se suscipi volet. Sed hoc commodius
 se res habet, quod non potest accidere tem-
 pus, ut intersit reipublicæ quidquam illorum
 facere sapientem. Quare hoc quidem effectum 160
 fit, in officiis deligendis id genus officiorum
 excellere, quod teneatur hominum societate:
 etenim cognitionem prudentiamque sequitur
 considerata actio. Ita fit, ut agere considera-
 te plaris fit, quam cogitare prudenter. Atque
 hæc quidem hæctenus. Patefactus est enim
 locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo
 officio, quod cuique sit præponendum, videre.
 In ipsa autem communitate sunt gradus offi-
 ciorum; ex quibus, quid cuique præstet, in-
 telligi possit: ut prima diis immortalibus; se-
 cunda, patriæ; tertia, parentibus; deinceps
 gradatim reliquis debeantur. Quibus ex rebus 161
 breviter disputatis intelligi potest, non solum id
 homines solere dubitare, honestumne, an tur-
 pe sit; sed etiam, duobus propositis honestis,
 utrum honestius. Hic locus a Panætio est, ut
 supra dixi, prætermisus. Sed jam ad reliqua
 pergamus.